

SZILÁGYI MÁRTON

A Dózsa-kép az 1840-es évek magyar irodalmában*

Nem akármilyen hagyományt folytat az, aki Dózsa György alakjának és az 1514-es parasztháborúnak az 1840-es évekbeli megítélésével foglalkozik. A közvetlen előzményt ugyanis Kulin Ferenc 1982-es könyve jelenti, amely a téma alapos feldolgozása, s egy nagy ívű, a magyar romantika eszmetörténeti folyamataira irányuló kutatás első lépéseként határozta meg magát¹ – s noha az ott körvonalazott tervből végül is nem sok minden valósult meg Kulin pályáján, feltétlenül tanulságos az ekkor előrebocsátott grandiózus vizsgálat léptéke. Mert a szerzőnek kétségkívül igaza van, még ha előrebocsátott konklúzióját érdemes talán egy kissé átfogalmazni: az 1514-es parasztháború ugyanis nem partikuláris eseményként foglalt helyet a történeti tudatban, hanem egy olyan nagyelbeszélés részleteként, amelyben egyszerre ragadhatóak meg a társadalomfejlődésről kialakított, aktuális tétellel rendelkező nézetek, és látszik különösen jól a kollektív erőszakról való vélekedés is. A Kulin könyvével való számvetés mindenképpen indokolt most, a parasztháború félezredes évfordulóján, már csak a gazdag feltárt anyag és a koncepció mindmáig érezhető erős szuggesztíója miatt. No meg azért is, mert az elemzett konkrét irodalomtörténeti anyagot is érdemes bővíteni (hiszen az ott emlegetett szövegeken kívül is vannak fontos utalások a 19. századi magyar irodalomban), de még inkább az elemzés szempontjai igénylik a felülvizsgálatot.

Kulin tézisének a lényege ugyanis – némileg leegyszerűsítve az érvelését – egy kétfázisú értékelés föltételezése. A „konzervatív nemesi történetfelfogás”,² amely Werbőczy szellemében gondolkozott, e szerint a logika szerint némely fontos szereplőnél s némely fontos pillanatban átadta a helyét egy pozitív Dózsa-hagyományt őrző liberális megközelítésnek, vagy éppen egy Dózsát már kifejezetten

* Jelen szöveg nem teljesen azonos az MTA BTK Történettudományi Intézet évfordulós Dózsa-konferenciáján elhangzott, német nyelvű előadással (Der Bauernkrieg von 1514 als Exemplum. Die literarischen Dózsa-Interpretationen im 19. Jahrhundert): ugyanazokból a tézisekből indul ki, de mind érvelésében, mind az elemzett anyag tekintetében eltér attól.

1 „A reformkori Dózsa-kép változásának és változatainak elemzését egy nagyobb lélegzetű tanulmány egyik részének, első stádiumának tekintem. E tanulmány programja a romantika mint az egyetemes történeti fejlődés egyik fázisának megfelelő tudatminőség meghatározása lesz, s ennek első nagyobb fejezetét – terveim szerint – a magyar romantika etikai és világnézeti tartalmainak a vizsgálata fogja jelenteni.” *Kulin Ferenc: Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori megítéléséről.* Akadémiai, Bp., 1982. (Irodalomtörténeti Füzetek 106.) 5.

2 A fogalmat ld. pl. *Kulin F.:* i. m. (1. jz.) 9.

forradalmi előképként kezelő felfogásnak. Kulin tehát dinamikus képet rajzol föl, s szerinte éppen az úgynevezett „reformkor” az a periódus, amikor meg lehet ragadni a hagyományos és az átépülő Dózsa-kép jellegzetes vonásait. A tőle feltárt és az azóta szemünk elé került irodalmi anyag áttekintése után azonban ez a tézis jelentősen árnyalandó.

Először is egy olyan jelentős irodalmi mű tanulságai miatt, amelyet Kulin – meglehetősen csak vizsgálatának időbeli határai miatt – nem vett figyelembe. Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* című elbeszélő költeményét ugyanis szintén érdemes a 19. századi Dózsa-kép vizsgálatába bevonni. A mű második, 1817-es kiadásában, amely már autorizált változatnak tekinthető a korábbi, szerzői jóváhagyás nélkül megjelent 1815-ös szöveghez képest, bukkan fel ugyanis először egy időkijelölő passzus: „Hihető abban az időben / történt volt e’ meg, mikor a sokféle keresztes / Ponyva hadak szanaszét kóborlották be hazánkna / Nagy részét.”³ Ezt a célzást az irodalomtörténeti szakirodalom hagyományosan mint a középkori keresztes háborúkra tett utalást értelmezte, s ebből kiindulva értekezett Fazekas hatalmas és egyértelmű anakronizmusáról.⁴ Pedig a célzás egyértelműen a Dózsa-parasztháborúra vonatkozik – ezt erősíti az is, hogy ugyancsak ebben az 1817-es változatban jelenik meg először a mű egyetlen lábjegyzete, amely Lúdas Matyi ragadványnevének hitelessége érdekében Werbőczy Tripartitumát idézi (egyébként helyesen és szövegűen, mert a „lúdas” szó tényleg benne van a Hármaskönyvben).⁵ Ez a két, egymással összefüggő rész tudatos írói szándékra utal: Fazekas Lúdas Matyi normasértő viselkedését egy felfordult, józan ésszel elképzelhetetlen világ képzetéhez kívánta hozzákapcsolni. Voltaképpen ez már egy ábrázolási tradícióhoz való kapcsolódást jelent: Fazekas nyilván tudatában volt a Dózsa-féle parasztháború ilyen felfogásának, s határozott, az átdolgozás során kialakított időmegjelölésével ezt a beállítódást kívánta előhívni. A *Lúdas Matyi* egész koncepciója ugyanis éppen ezen kontraszt révén hordozhatta azt a morális töltetet, amelynek részletezésére itt nincs mód.⁶

Fazekas számára ugyanis már adva volt Dózsa megítélésének egy jól ismert hagyománya. A debreceni szerző nyilván jól ismerhette a szintén Debrecenhez kötődő Budai Ferenc nagy hatású történeti munkáját, a röviden Polgári Lexikonnak nevezett kiadványt, amelyben a magyar történelem legfontosabb személyiségeinek ábécérendes életrajzai találhatók. Ebbe az 1805-ben, Budai Ferenc korai halála után megjelent kötetbe bekerült egy Dózsa-portré is, amelyben Dózsa egyszerűen „nem embernek” minősítetik.⁷ A vadállati kegyetlenséggel jellemzett parasztzvezér megítélése nem Budai találmánya: ő csak összegzett egy tradíciót.

3 Fazekas Mihály *Összes Művei*. I–II. S. a. r. Julow Viktor–Kéry László. Akadémiai, Bp., 1955. (= FMÖM) I. 171.

4 Bővebben ld. *Szilágyi Márton: Kegyelem és erőszak* (Fazekas Mihály: Lúdas Matyi). In: *Uő: Határpontok*. Ráció, Bp., 2007. 181–182.

5 FMÖM I. 173.

6 A mű részletesebb értelmezését ld. *Szilágyi M.: Kegyelem és erőszak* i. m. (4. jz.).

7 *Budai Ferentz: Magyar Ország polgári históriájára való lexicon, a’ XVI. század végéig*. Kiadta Budai É’saiás. I–III. Nagyvárad, 1805. III. 289–294.

Ennek bizonyítékául az egykorú magyarországi Schiller-recepció egy sajátos jelensége is felidézhető.

Friedrich Schiller életművéhez hozzátartozik ugyanis egy szerkesztői munkája is. 1811-ben adott ki egy többkötetes válogatást német fordításban François Gayot de Pitaval francia bűnügyi történeteiből, a saját előszavával.⁸ A kifejezetten a popularitást megcélzó kötet egy olyan műfaj népszerűsítését célozta, amely egyes életrajzok keretében egy-egy jellegzetes bűnözői életpályát mutatott be, a születéstől kezdve a borzongató bűneseteken át egészen a jól megérdemelt kivégzésig.⁹ A nyilvánvalóan moralizáló kis biográfiák külön-külön is, de egységes szerkesztükben is azt demonstrálták, hogy a bűnre való hajlam már a születéssel vagy a korai neveltetéssel kialakul ugyan, s ez ellen nem lehet tenni semmit, de végső soron a társadalom képes megtorolni az elkövetett szörnyűségeket. A Schiller válogatásában megjelent pitaval (a könyv első francia összeállítójának a neve köznevesülve az egész műfaj megjelölőjévé vált) abból a szempontból is igen tanulságos, hogy a különböző büntettek egymáshoz képest milyen hierarchiába rendeződnek. S ha innen nézvést ítéljük meg a kötetet 1817-ben lefordító és átdolgozó Czövek István munkáját (amely egyébként Schiller nevének feltüntetésével jelent meg),¹⁰ éppen a parasztfelkelések korabeli megítélésének a kérdése szempontjából juthatunk érdekes következtetésekre – s ezek már nem csupán a magyarországi felfogást jellemzik, hanem általánosságban is igen tanulságosak. Czövek munkájában ugyan nincs szó Dózsáról, de található benne egy életrajz Pugacsov-ról, az 1773 és 1775 közötti orosz parasztháború vezetőjéről, valamint egy másik „Horjah”-ról és „Kloská”-ról,¹¹ az 1784-es erdélyi parasztfelkelés két vezérééről. Márpedig ezek a figurák – a kötet logikája szerint – éppen abba a csoportba tartoznak, mint Dózsa a már idézett Budai-féle lexikon szerint: a nagy formátumú, országháborító tömeggyilkosok közé.¹² Vagyis már a 19. század első évtizedeiben a parasztháború – Magyarországon is, de Schiller kötetének tanúsága szerint általánosabb európai kontextusban is – aligha írható le másként, mint a félelem és anarchia világaként, amely az országokban egyébként kívánatos rend ellenében alakul ki, s hatalmas áldozatokkal jár.

Mindezt a beállítódást a Magyar Királyság területén újabb történelmi tapasztalatok is támogatták és aktuálissá tették a 19. század közepére, azaz ez esetben nem csupán egy 16. századi történelmi eseménynek a kollektív emlékezetben való

8 Merkwürdige Kriminalgeschichten und Rechtsfälle. Ein Beytrag zur Geschichte der Menschheit. Nach Pitaval's Französischen Werk durch mehrere Verfasser ausgearbeitet und mit einer Vorrede begleitet herausgegeben von Friedrich Schiller. Jena–Weimar, 1811.

9 A bűnügyi történetekről ld. *Werner M. Bauer*: Zwischen Galgen und Moral – Kriminalgeschichte und Spätaufklärung im österreichischen Raum. In: *Die österreichische Literatur. Ihr Profil im 19. Jahrhundert (1830–1880)*. Hrsg. Herbert Zeman. Graz, 1982. 381–398.

10 *Czövek István*: Az Európai híres zsványok, útonálló tolvajok, gyilkosok, haramiák, lázadók és pártütők' tüköre, mellyet Siller Fridrik írásiból fordított –. I–II. Trattner, Pest, 1817. I. 151–241.

11 *Czövek I.*: i. m. (10. jz.) I. 241–262.

12 Gondoljunk csak Berzsenyi *Vándál bölcsesség* c. versének ismert sorára („A Dózsa, Hóra gyilkos pórhada”), amely ugyanezt a szemléletet mutatja.

eleven jelenlétéről van szó. Az egyik példát már Czövek István kötete is jól mutatja: az 1784-es erdélyi események, a Horea és Cloșca nevéhez kapcsolódó felkelés a félmúlt borzongató emléke volt, amelynek szépirodalmi (epikus) feldolgozására egyébként szinte egykorúan felmerültek tervek.¹³ A későbbi időszaknak szintén megvoltak a hasonló történelmi tapasztalatai: leginkább az 1830-as zempléni kolerázadás. Márpedig ezeket a jelenségeket egykorúan úgy lehetett felfogni, mint egy történelmi példa ismétlődéseit, s ez is hozzájárult a Dózsa-parasztháború már kialakult megítélésének bevésődéséhez a kollektív történelmi tudatba. Ezt az eljárást jól példázza egy, a korszak politikai intézményeihez kapcsolódó megszólalás is: Kölcsey Ferenc az 1832–1836-os országgyűlésen az örökös megváltás tárgyában elmondott beszédében (1834) látványosan egy sorozatba rendezte a történelmi példákat. „Hazánk történeteiben a’ példák borzasztóbbak, mint akár hol. Említé a’ Szólló Dózsa vérengző tetteit; tudják a’ Rendek a’ Jó’sef Császár alatti dolgokat Erdélyben, ’s ki az, ki még most is borzadva nem tekintetne vissza a’ Cholera évére, midőn némelly Megyékéből a’ legrettenetesebb tettek híre, az egész országot keresztül rázá?”¹⁴ A Dózsa-féle parasztháború az 1830-as évekre egy ilyen típusú szekvenciába rendeződve nyerte el egységes és elriasztó példa jellegét: a káosz, anarchia és pusztítás félelemkeltő világát mutatta fel, amelytől minden jóézésű embernek viszolyognia kell.

Ezt a beállítódást, éppen az idézett bizonyító példák szórtsága miatt, aligha érdemes ideológiailag minősíteni. Annál is inkább, mert általánosan elterjedtnek volt mondható. S ennek a megítélésnek a léte sok mindent könnyebben magyarázhatóvá tesz. Arany és Petőfi 1847-es, levélbeli kapcsolatfelvételének is van ugyanis egy ilyen vonatkozása.¹⁵ Az ekkor Nagyszalontán élő jegyző, Arany János távol volt az egyre inkább irodalmi centrummá váló Pest-Budától, s irodalmi tájékozódását sem határozták meg az irodalmi élet aktuális tendenciáiról szóló informális pletykák. Petőfi jelentkezése, amelyet a kéziratban megismert *Toldi* iránti lelkesedése motivált, Arany számára ezért is jelentett új minőséget: túl a rendkívülinek érzett megtiszteltetésen, amelyet az országos híró Petőfi barátul ajánlkozása jelentett, megnyithatta annak lehetőségét, hogy Arany az irodalmi élet belső világával is ismeretségbe kerüljön. Ennek a bonyolult lélektani szituációnak a kezdeti, tapogatózó lépéseit érzékeltetik a levélváltás első darabjai. Ezért is külön érdekessége van annak, hogy Arany számára éppen Petőfi beköszönő levelének azon, egyáltalán nem kifejtett megjegyzése hordozta az egyik legfontosabb információt, amely a „népköltészet” magasabb rendűségével volt kapcsolatos. Arany ebben éppen sa-

13 *Keszeg Anna*: A Horea-féle lázadás irodalomtörténetéhez. In: Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére. Szerk. Devescovi Balázs–Szilágyi Márton–Vaderna Gábor. Ráció, Bp., 2007. 217–226.

14 *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési dokumentumok. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2011. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) 379. (A beszéd három lejegyzésben is fennmaradt, az idézet itt az alsótábla hivatalos jegyzőkönyvből való.)

15 A Petőfi–Arany levelezés kritikátörténelmi elemzését ld. *Korompay H. János*: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Akadémiai–Universitas, Bp., 1998. (Irodalomtudomány és Kritika) 427–470.

ját költői törekvésének igazolására vélt ráismerni – ez a ráismerés annál könnyebb lehetett, mivel nem egy komplett gondolatmenettel kellett egyetérteni, csak egy szabad asszociációkat lehetővé tévő utalással – s ebből fejlődött ki a Dózsa is szóba hozó dialógus. Arany ugyanis a Petőfi „irodalomelméleti” nézeteit faggató kérdéseit éppen az eposzírás lehetőségével kezdi meg (még távolságtartó önözéssel): „Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népi szellemben és nyelven írt (komoly) eposzra vetné fejét? Chimaera lenne ez...?”¹⁶ Petőfi erre válaszul fölvezöl egy alternatív, az eposzi hagyománytól erősen eltérő lehetőséget, amely az eposz hősét a lázadóknak, s nem az uralkodóknak jelölné meg: tehát elveti Mátyás királyt, s a saját tervének megfelelő figurát Trencsényi Csák Mátéban és „Rákóczy”-ban látja (ez utóbbi nyilván II. Rákóczi Ferenc lenne).¹⁷ Arany voltaképpen ezt a gondolatmenetet szövi tovább, amikor válaszlevelében oly módon nevez meg újabb reménybeli témákat, hogy Dózsa is beleilleszti a Petőfitől megadott témák közé: „Egy pár szót az eposzról. Csák és Rákóczi – sőt *Dózsa* is – megfordult az én fejemben: de ott a nagy bökkenő, a cenzor óna. Dózsa mosolygód talán? hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis *reakció* a természet örök törvénye szerint. Históriaiban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosok ellen: de szerintem elnyomottak az elnyomók ellen. Istentelen (?) rabszolgázadás Szent Domingón.”¹⁸ A legáruklódóbb mozzanat ebben a kis részletben Arany óvatos tanácsalansága: hiába kezdi már kiismerni Petőfit, akivel eddig csak egyetértett, még mindig nem meri azt hinni, hogy Dózsa ideidézése nem vált-e ki nála elutasítást vagy derűtséget. Ez is arra mutat, mennyire erőteljesnek tűnik a Dózsa gonosztevőnek minősítő hagyomány – hiszen éppen emiatt vélhette úgy Arany, hogy Dózsa „tettét” mint érthető és magyarázható reakciót meg kell indokolni, s az éppen így menthető ki a bűn kategóriájából, legalább annyira, hogy pszichológiailag magyarázhatóvá válik. Arany egyébként levelének ezt a passzusát szinte végig a fennálló hagyomány inverzeként, mondhatni hozott anyagból fogalmazta meg: még a Szent Domingón lezajlott rabszolgázadás ide applikálása sem önálló ötlet, Kölcsey már utalt erre 1834-es, nyilvánosságra is került országgyűlési beszédében, közvetlenül a magyar példák elősorolása előtt.¹⁹ A Dózsa köré épülő eposz pontos mibenlétéről ezek a sorok persze nem árulnak el semmit, s mivel Arany a művet végül soha nem írta meg, a részleteiről sem tudunk semmit. Még az sem ismert, Arany tudatában volt-e annak, hogy Taurinus *Stauromachia* című, latin nyelvű műve, amely Dózsa kínhalálát a legnagyobb hatással rögzítette a köztudatban, neohumanista eposzként fogható fel, s ilyenformán közvetlen irodalmi előképnek is tekinthető.²⁰ Mindezekre a

16 A levelezés darabjait a legutóbbi, gondozott és jegyzetelt népszerű kiadásból idézem: Arany Petőfinek. Szalonta, 1847. febr. 11. In: Petőfi és Arany levelezése. S. a. r. Korompay H. János. Osiris, Bp., 2009. (Osiris Diákkönyvtár) 7.

17 Petőfi Aranynak. Pest, 1847. febr. 23. Uo. 10–13.

18 Arany Petőfinek. Szalonta, 1847. febr. 28. Uo. 16. Kiemelések az eredetiben.

19 *Kölcsey F.*: i. m. (14. jz.) 379.

20 Vö. *Szörényi László*: Neolatin Dózsa-eposz – Homéroszi paródia és lucanusai történeti ironia. In: *Uő*: *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról.* Kortárs, Bp., 2002. 51–64.

kételyekre – amelyek irodalomelméletinek éppúgy tekinthetők, mint tárgy történetinek²¹ – Petőfi csattanós választ adott, hiszen nemhogy elhatárolódott volna Arany óvatos, s provokatívnak érzett Dózsa-képétől, hanem még tódította is: „Ebadta! hogy mered azt gondolni, hogy én Dózsáról más véleményen vagyok, mint te? Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönmarad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni, és talán mellette lesz az ... enyém is.”²²

Azt természetesen nem lehet eldönteni, mennyire volt ez az értékelés már eleve készen Petőfi fejében, de annyi feltétlenül látszik, hogy a levelezésben csak az Arany levelére született, rögtönzöttnek látszó reakcióként került elő. Petőfi itt voltaképpen Arany óvatos véleményét kívánta tartalmilag és retorikailag is túlhaladni, mindezt ráadásul egy nem az egykorú nyilvánosság számára hozzáférhető keretben. Petőfi felfogása persze ettől még további magyarázatot igényel. Mivel az 1840-es években csak nála mutatkozik meg a Dózsát heroizáló szemlélet (egyébként csak hangsúlyai-ban és kiemeléseiben, hiszen kifejtett gondolatmenetet sehol nem fogalmaz meg róla), végletes véleménye aligha jelöl valamiféle kollektív álláspontot, inkább az uralkodó véleménnyel szemben álló, kifejezetten provokatív kijelentésnek tekinthető. Annál is inkább, mert ez a nyilvánosság előtt, versszövegben is vállalt gesztus volt (gondoljunk *A nép nevében* című, agitatív költői eszközöket alkalmazó művébe foglalt, Dózsára hivatkozó fenyegetésre, amelyet Petőfi nem is igyekezett eltávolítani személyes kijelentéseitől, s az egykorú befogadás is ezért vonatkoztathatta közvetlenül a költőre a verssor felhívó jellegét). Azt lehet mondani, hogy a nyíltan és hetykén vállalt Dózsa-szimpatia Petőfi imázsteremtő gesztusai közé tartozott – éppen úgy, ahogyan saját költői személyiségét is az ilyesféle végletességekkel felépített, piaci értelemben „brand”-nek tekinthető elemekből, tudatosan alkotta meg.²³ A gesztus hatásossága éppen szokatlanságából származott. Innen nézvést aligha véletlen, hogy 1848 márciusában a *Dicsőséges nagyurak...* című verse után éppen az ő nevéhez kapcsolódott Pozsonyban, az országgyűlés helyszínén az a több forrásból is ismeretes álhír, miszerint 40 000 paraszt élén Petőfi a Rákos mezején állomásozik, azaz éppen Dózsa helyére illesztették be a személyét, s így ő válhatott egy újabb – csak fenyegetésként létező – Dózsa-mítosz legfőbb szereplőjévé.²⁴

A bevett Dózsa-kép legnagyobb arányú és legátfogóbb érvénytelenítését mindazonáltal Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regénye végezte el az 1840-es években, noha itt nem egy Petőfiéhez hasonló heroizáló gesztus egyszerű hatásmechanizmusa működött. Eötvös számára a regény megírásához az aktualitást egy újabb véres tömegmozgalom adta, az 1846-os galíciai parasztfelkelés, s ez

21 Arany itt is megpendített műfajelméleti dilemmájáról ld. *Dávidházi Péter*: Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége. Argumentum, Bp., 1992. 114–136.

22 Petőfi Aranynak. Pest, 1847. márc. 31. In: Petőfi és Arany levelezése i. m. (16. jz.) 19.

23 Vö. *Margócsy István*: Petőfi és az irodalmi gépezet. Petőfi mint modern polgári író. In: *Uő*: Petőfi-kisérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről. Kalligram, Pozsony, 2011. 52–79.

24 Ennek az álhírnak a körülményeire és történeti funkciójára a jobbagyfelszabadítás törvényi elrendelése kapcsán ld. *Varga János*: A jobbagyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Akadémiai, Bp., 1971. 138–145.

az esemény katalizálta a Dózsa-féle parasztfelkelés nagy ívű, epikai felidézését. Eötvös úgy helyezkedett szembe az ábrázolási hagyománnyal, hogy részben igazodott is hozzá: nála nem Dózsa a regény központi szereplője, s az író megőrzi a parasztháború pusztulást és káoszt hozó jellegének képét is. Ugyanakkor igen radikális újítást hoz létre azzal, hogy Dózst nem ábrázolja vadállatként, hanem pszichológiailag motivált személyiségnek tekinti, aki ráadásul képes arra, hogy az okozott szenvedésekért vállalja a felelősséget, s így eljuthasson az isteni kegyelemig is.²⁵ Eötvös gesztusának újszerűségét és saját korában páratlanságát jól mutatja, hogy az 1847-es év másik jelentős magyar regényében, Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*-jában szintén található két utalás a parasztháborúra, amely ugyan nem narratori közlés, hanem szereplői kijelentés, ám ezekben feltűnő módon Dózsa kínhalála a hangsúlyos, annak az ábrázolásnak a szellemében, amelyet a *Stauromachia* megörökített,²⁶ s nyoma sincs annak az eötvösi felfogásnak, amely éppen a drasztikus kínhalál ábrázolását rekeszti ki a regényvilágból (csak a börtönőr előrevetített közlése révén válik ismertté egyáltalán).

Mindezek alapján úgy vélem, jól kirajzolódik, mely pontokon célszerű módosítanunk a Dózsa-féle parasztháború 19. század első felére jellemző képének az eddigi szakirodalmi megítélésén. Az 1840-es években tehát nincsen két egyenrangú értelmezési rend, amelynek még organikus és dinamikus összefüggését is fel kellene tételeznünk. Határozottan létezik ugyanis egy hosszú időre visszanyúló, s az újabb véres kollektív erőszakhullámoktól aktualizált szemlélet, amely riasztó példát látott Dózsa parasztháborújában, ám ezt sem érdemes a „konzervatív” jelzővel minősíteni, hiszen ez volt, mondhatni, a normalitás. Ennek a gondolati keretnek pedig nem az átépülése kezdődik meg a forradalmiság méltánylása irányában az 1840-es években, hanem vagy a totális tagadása (mint Petőfi szándékosan provokatív gesztusai mutatják), vagy pedig a logikai meghaladása (mint ezt Eötvös regényének a keresztény üdvtörténeti felfogást érzékeltető prózapoétikai megoldásai érzékeltetik). Meggyőződésem, hogy az így feltáruló eszmetörténeti háttér sokkal termékenyebben segít megérteni a korszak irodalmi műveit is.

MÁRTON SZILÁGYI

THE IMAGE OF DÓZSA IN THE HUNGARIAN LITERATURE OF THE 1840s

The study examines the role that the peasant revolt of 1514, generally attached to the name of György Dózsa, played in the collective memory in Hungary in the 1840s. It contests the argument according to which alongside the traditional, conservative approach, which condemned the revolt, there would have emerged a revolutionary view, which already presented the events as examples to follow. It argues, rather, on the basis of several

25 A regény elemzéséről részletesebben ld. *Szilágyi Márton: Megváltás és katasztrófa* (Eötvös József: Magyarország 1514-ben). In: *Uő: Határpontok i. m. (4. jz.)* 211–230.

26 *Kemény Zsigmond: Gyulai Pál*. I–II. S. a. r. Tóth Gyula. Szépirodalmi, Bp., 1967. I. 341–342., II. 16.

contemporary literary works, that there continued to exist in the 1840s an attitude which extended back to 1514 and was influenced by consequent waves of violence, and which, as a result, regarded the peasant revolt as a shocking example and rejected all forms of collective violence. This, however, was certainly not conservative in terms of ideology or the history of ideas, but reflected simply the norm. It was certainly not the reinterpretation of this conceptual framework which started then, and it is totally mistaken to suppose that the new tones in praise of Dózsa emerged with equal force: the examples which apparently prove this are to be assessed in a different way. What, indeed, can be regarded as a novelty is the sporadic yet total negation of the attitude regarded as the norm (as in the gesture of Sándor Petőfi, the most outstanding poet of the period), or its logical transcending (as the Christian salvational approach in the novel of József Eötvös). None of them amounts to a presentation of the Dózsa peasant war as an affirmative example, however, for both preserve a strong aversion to destructive violence.